

ПРОЕКТУВАННЯ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ОБДАРОВАНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ

В статье авторами рассматриваются вопросы формирования готовности одаренных старшеклассников к выбору профессии. Анализируются факторы, влияющие на этот выбор, роль образовательной среды на профессиональное самоопределение. Предлагается система организации профориентационной работы среди учащихся старших классов в условиях образовательного учреждения, используя проектно-модульный подход.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, мотивы выбора профессии, проектно-модульный подход, функциональность модулей.

In this article the author examines the formation of readiness of gifted high school students to the choice of profession. Analyzes the factors that influence this choice, the role of the educational environment or professional self-determination. Offers a system for organizing career guidance among senior school students in terms of educational institutions using a modular design approach.

Key words: professional self-motivation of choice of profession, modular design and campaign functionality modules.

Кардинальне реформування українського суспільства закономірно супроводжується змінами традиційних цінностей, ідеалів та взаємин. Втрачено минулі зв'язки між професійною освітою та професійною діяльністю. Зникла налагоджена система про-світницько-виховної діяльності ЗНЗ з трудового напрямку виховання. У здійсненні профорієнтаційної діяльності спостерігається заміна постійної цілеспрямованої роботи епізодичним проведенням взаємно неузгоджених заходів, особливо на завершальному етапі навчання.

Професійне самовизначення у ЗНЗ – це перший і значний етап у професійному становленні молодого людини. Різноманітні аспекти обговорення цієї проблематики автори намагалися підпорядкувати ідеї про те, що процес самовизначення ґрунтується на власній активності обдарованого підлітка, осмисленні ним власних ідеалів та цілей, типу обдарувань, досвіду діяльності (хоча і невеликого). І від того, як психологи, вчителі та батьки супроводжують на цьому шляху обдарованого підлітка, залежить багато чого. Проблема не лише у змісті професійного вибору, в його відповідності інтересам майбутнього професіонала, особистості, цілям і цінностям, а в тому, що від цього залежить майбутнє життєдіяльність підлітка.

Обдарованому підлітку легко і складно обрати власний життєвий шлях. Складно тому, що можливості здаються йому безмежними, а вибір – необмеженим, а легше тому, що можливості, дійсно, якщо не безмежні, то дуже великі. Відповідно до цього існує необхідність у розумінні специфіки професійного вибору у підлітків з високими здібностями, у визначенні стратегій діяльності основних учасників навчально-виховного процесу: вчителів, психологів, підлітків і, звичайно, батьків.

До кінця старшого підліткового віку в учня виникають досить стійкі мотиви, пов'язані з його уявленнями та намірами щодо майбутнього життя та діяльності.

Нагадаємо про мотиви професійних уподобань. Розуміння мотивації вживається у двох значеннях.

1. Мотивація – це система факторів, що викликають активність організму та визначають спрямованість поведінки людини. Це, наприклад, такі утворення, як потреби, мотиви, наміри, цілі, інтереси, прагнення.

2. Мотивація – це характеристика процесу, що забезпечує поведінкову активність на певному рівні, тобто, мотивування [7].

Розуміючи мотив в цілому як складне психічне утворення, А. В. Єрмолин включає в його зміст потребу, мету, спонування, намір. Звідси, мотив може здійснювати наступні функції: спонукальну, спрямовуючу, змістоутворюючу, стимулюючу [7].

Виходячи з аналізу психологічних уявлень про мотивацію та враховуючи різночитання, розуміння мотиву, як спонукальної причини вчинків і діяльності, пов'язаних з задоволенням потреби, не викликає сумніву.

З'ясувавши власні достоїнства та недоліки, учень повинен прийняти тверде рішення, зробити все можливе для розвитку достоїнств та усунення недоліків. Рівень готовності до змін буде вищим, якщо цьому сприяє ціннісно-орієнтована структура [30].

Це можливо, якщо співвіднести умови з власними об'єктивними можливостями та бажаннями, якщо учень вважає, що висунуті стосовно нього умови є об'єктивно-необхідними для подолання труднощів.

Дослідник Е. М. Павлютенков виокремлює наступні мотиви вибору професії: 1) соціальні; 2) моральні; 3) етичні; 4) пізнавальні; 5) творчі; 6) мотиви, пов'язані з утриманням праці; 7) матеріальні; 8) престижні; 9) утилітарні мотиви [6].

За Е. П. Ільїним, «професійна мотивація» – це дія конкретних спонукань, зумовлюють вибір професії та тривале виконання обов'язків, пов'язаних з цією професією. Однак необхідно пам'ятати, що професійна мотивація формується у молодих людей під впливом факторів навколишньої дійсності, діяльності з професійної орієнтації, що здійснюється у навчальному закладі або у відповідних центрах профорієнтації.

Мотиви, пов'язані з трудовою діяльністю людини, Е. П. Ільїн поділив на три групи: 1) мотиви трудової діяльності, 2) мотиви вибору професії, 3) мотиви вибору місця роботи.

На думку фахівців, уявлення про те, що «обдарована дитина талановита в усьому», не більше ніж міф. Як вже зазначалося, багато обдарованих дітей страждає від явно ви-

раженої нерівномірності в розвитку їх моторної, інтелектуальної, комунікативної й афективної сфер.

Так, прискорений розвиток інтелекту може поєднуватися з звичайним або уповільненим розвитком емоційно-особистісної сфери: діти з високим коефіцієнтом інтелекту можуть набагато гірше, ніж їх однолітки, аналізувати і контролювати власні емоції, керувати ними, а також розпізнавати емоції інших людей, виявляти причини, що їх породжують тощо. Подібні порушення в емоційному розвитку нерідко зумовлюють відчуження обдарованої дитини від однолітків і дорослих, породжують драматичні труднощі в міжособистісному спілкуванні. Важливо, щоб ці особливості обдарованого учня були помічені у навчальному закладі та враховані в його професійному самовизначенні.

Деяка частина обдарованих дітей, навпаки, має підвищену емоційну чутливість, тонкість емоційних переживань. Однак ці властивості особистості мають не лише позитивні, а й негативні сторони. Дитина з видатними здібностями нерідко вразлива та гостро реагує на, здавалося б, незначні явища. Емоційна вразливість і низька стресостійкість можуть заважати розвитку її здібностей, перешкоджати нормальному спілкуванню з оточуючими (вчителями, однолітками тощо), а також породжувати соціально-психологічні труднощі у повсякденному житті. У дорослих подібна чутливість може стати джерелом труднощів у професійній діяльності.

Зазначені проблеми частіше супроводжують розвиток «особливо обдарованих» дітей. Разом з тим, потрібно враховувати, що серед обдарованих чимало тих, хто належить до так званої «високої норми». Багато хто з них не лише добре пристосовується до свого оточення, але часом їм властивий менший рівень тривожності порівняно зі своїми однолітками. Деякі діти з високими інтелектуальними здібностями мають ще й виражені лідерські якості, що робить їх вельми успішними.

Кожному старшокласнику властиві певні особистісні якості, особливості. Тому, наскільки вони відповідають вимогам, що висуваються до особистості специфікою професії, можна говорити про придатність людини до тієї чи іншої професії.

Отже, не тільки людина обирає професію, а й сама професія може диктувати умови. Для гармонізації цього процесу, необхідно, з одного боку, розвивати у старшокласників наявні здібності, схильності, інтереси, а іншого – враховувати особливості, які він має від природи і які неможливо змінити.

При виборі конкретної спеціальності корисно знати якомога більше про те, що вимагає від людини професія, наприклад: яку освіту або навички, умови діяльності; вимагає або не вимагає роботи з людьми та фізичної сили.

У контексті заявленої теми можна виокремити декілька основних проблем, що виникають в обдарованих учнів під час професійного самовизначення. Розглянемо їх суть.

Широта проявів обдарованості. Різноманітність пізнавальних інтересів і схильностей властива значній частині підлітків, які мають видатні здібності. Багато хто з них досягає блискучих результатів з більшості навчальних предметів, активно бере участь у різних позашкільних заняттях (факультативах, гуртках, ансамблях, студіях тощо).

Високорозвинені здібності, які проявляються в різних сферах, дозволяють їм перемагати в конкурсах, на олімпіадах, отримувати призи, грамоти тощо. Перед ними відкривається велика кількість варіантів професійного самовизначення, часом взаємовиключних. Такі учні часто не в змозі вибрати один, більш привабливий, варіант. Взятись за одну справу, вони можуть незабаром переключитися на іншу. Навіть будучи дорослими, вони можуть неодноразово змінювати власні професійні вподобання.

Ранній розвиток і професійне самовизначення. Обдаровані діти часто змушені приймати рішення щодо професійного визначення раніше за однолітків. Вони не лише прискорено розвиваються, а й нерідко в юному віці концентруються на певній галузі науки, мистецтва, спорту. Це може спричинити великі витрати часу та сімейних фінансів, відмову від інших планів або дитячих розваг. Таке раннє самовизначення вимагає від обдарованих школярів соціальної та емоційної зрілості. Однак формування цих якостей утруднено через нерівномірність психічного розвитку, характерного для таких дітей, інтелектуальний розвиток яких нерідко набагато випереджає *соціально-емоційний*. Такий розрив стає джерелом специфічних проблем, які в старшому віці можуть негативно вплинути на успішність процесу вибору професійного майбутнього.

Несформованість процесів планування та низький рівень самоконтролю. Успішність трудової діяльності багато в чому визначається вмінням людини чітко будувати відповідні плани та домагатися їх реалізації, ефективно розподіляючи свій час і зусилля. Іноді обдаровані діти виявляють ці якості в ранньому віці.

Для частини обдарованих підлітків характерні серйозні проблеми, що заважають реалізації їх здібностей. Зазначимо деякі з них: невміння будувати плани у часовій перспективі; небажання робити те, що не подобається; невміння довести справу до кінця.

Конформність. Для багатьох дітей з видатними здібностями характерна висока чутливість до різних «послань» оточуючих. Тактовно вловлюючи надії й очікування однолітків, вчителів та батьків, обдарована дитина нерідко прагне відповідати цим очікуванням. У результаті процес її самовизначення може істотно спотворюватися.

Іноді у батьків та вчителів виникає бажання втілити нереалізовані мрії та цілі в життя через своїх дітей та учнів. Часто вони саме так і формулюють: «У мене не вийшло, нехай вийде у тебе». У такій ситуації обдаровані діти починають відчувати занепокоєння і, навіть, страх, боячись щось упустити, вибрати не те і цим розчарувати тих людей, думку яких вони поважають. Завищені нереалістичні очікування виявляються для обдарованих дітей та підлітків складними, тобто, такими, які вони ще не готові чи не можуть виправдати.

Вибір спеціальності відповідно до бажань і очікувань інших людей, а не власних інтересів і життєвих цінностей часом стає справжньою трагедією для обдарованої дитини.

Уявлення про професії у більшості учнів, у тому числі обдарованих, фрагментарні та часто далекі від реальності. Тому саме з інформування потрібно починати профорієнтаційну діяльність.

Для стимуляції активності обдарованих учнів їх необхідно направити на самостійний пошук інформації: який зміст тієї чи іншої професійної діяльності; навіщо вона потрібна; які компетенції для неї необхідні; які умови її реалізації; чи пред'являє вона особливі вимоги до людини щодо її психічних і фізичних (наприклад, здоров'я) якостей.

Більшість сучасних освітніх проектів має на меті розвиток таких способів організації соціальної взаємодії, що дозволять інтенсифікувати процес соціалізації особистості з одночасним розвитком індивідуальності, спрямованої на творче перетворення навколишньої дійсності. Фактично, такий підхід припускає розвиток індивідуальної обдарованості особистості, яка володіє ключовими компетентностями, що дозволяють бути успішним у професійній і соціальній сфері відносин. Особистісно орієнтований підхід до навчання та виховання пов'язано з проблемами розвивального, індивідуалізацією навчання, диференціацією освіти, соціалізації виховання. А це, безпосередньо стосуючись обдарованих дітей, проблему використання таких технологій навчання, як різномірне навчання, навчання у співпраці, метод проектів, інформаційні технології, що займають особливе місце в середовищі «методу проектів». Цей метод роботи з обдарованими дітьми пропонує розв'язання конкретних проблем, що мають відповідати наступним вимогам: відповідати потребам та інтересам обдарованих учнів; мати шляхи вирішення; бути достатньо звичайними і такими, які повторюються у житті обдарованих дітей; бути реальними для розвитку обдарованої дитини; відповідати віковим особливостям обдарованих дітей.

Психолого-педагогічне проектування особистісного розвитку обдарованої дитини полягає у визначенні сукупності засобів, що дозволяють розв'язати наявні завдання та проблеми в організації профільного навчання, розвитку та виховання обдарованих дітей.

Таким чином, проектування особистісного професійного розвитку обдарованих учнів в умовах сучасних навчальних закладів є етапом, що передує безпосередній управлінській діяльності, направляє на реалізацію педагогічних цілей і завдань кожної з підсистем: виховання/самовиховання, навчання професійне самонавчання, розвиток/саморозвиток. Проектування професійного розвитку учнів є тим засобом, за допомогою якого стає можливим усвідомлене визначення основних орієнтирів діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу за певних умов і на деякий період, та який дає можливість систематизувати введення інновацій і коректив у навчально-виховний процес обдарованих дітей. Сучасний учитель повинен враховувати ту обставину, що цілеспрямована профорієнтаційна робота з обдарованими дітьми можлива за наявності заздалегідь продуманих, адекватних проектів, які забезпечать особистісно-розвивальний підхід до розвитку учня і забезпечать можливість перетворити навчально-виховну роботу з обдарованими дітьми в цілісну систему психолого-педагогічної взаємодії її учасників з метою подальшого професійного самовизначення. Проект створюється під конкретну проблему, що виникає під час роботи з обдарованими дітьми в масштабі одного класу, групи класів, психологічної служби закладу освіти, методичних і творчих об'єднань учите-

лів, навчального закладу в цілому, регіонального органу управління освіти тощо. Серед проблем можуть бути питання освітнього характеру, емоційно-вольової сфери, соціально-комунікативного спрямування, психолого-педагогічного супроводу обдарованості, розвитку творчості серед учнів, профорієнтації та вибору професії. На підготовчому етапі визначається також і коло учасників реалізації проекту (залежно від завдань, що розв'язуються). Проект складається з двох умовних частин, а саме – визначення мети та сюжетної лінії.

Змістовна сторона проекту відображається в технологічній частині та містить його сюжетну лінію. Компонентами сюжетної лінії проекту є модулі, що створюються для реалізації конкретних завдань проекту. Сюжетна лінія проекту з профорієнтаційної роботи з обдарованими дітьми складається з модулів, що за своїми функціями можуть бути: навчальними, технологічними, корекційними, розвивальними, просвітницькими.

Залежно від завдання, модуль на основі загального підходу може мати власну специфіку побудови сюжетної лінії та категорії учасників. Отже, визначається його функціональна спрямованість. Базова сюжетна лінія проекту складається, як правило, з 5–6 модулів: 1-й та 2-й модулі (навчальний і технологічний) спрямовані на роботу зі вчителями; 3-й, 4-й, 5-й (корекційно-розвиваючий, розвиваючий, дослідницько-пошуковий) модулі – на роботу з учнями; 6-й модуль (пропагандистсько-консультативний) – на роботу з батьками.

Наведемо приклади сюжетних ліній цих модулів у їх порівняння, так як вони взаємопов'язані та доповнюють один одного. Наприклад, після навчального модуля зі вчителями, де вони набувають загальні знання про обдарованість та психолого-педагогічні особливості роботи з обдарованими дітьми, необхідно виробити навички та технологію такої діяльності, а це вже функції технологічного модуля. У реалізації цих модулів беруть участь методична та психологічна служби навчального закладу спільно з учителями. Роботу безпосередньо з дітьми буде організовано при реалізації розвивальних і науково-пошукових модулів. Модулі відрізняються між собою змістом міні-модулів та учасниками (див. табл. 1).

Беручи участь у реалізації корекційного, розвивального та дослідницько-пошукового модулів, учні вибудовують власний освітній маршрут у системі згідно з результатами первинної психолого-педагогічної діагностики, обираючи для себе пріоритетні напрями розвитку власних здібностей і задатків. При цьому основним завданням психологічної служби навчального закладу на етапах діяльності є моніторинговий і консультаційний супровід учня у процесі просування в освітньому просторі навчального закладу.

Фактично, ці модулі є напрямом для розвитку та способом інтеграції проекту в системі роботи з обдарованими дітьми. Так, участь обдарованих дітей у корекційному модулі, що сприяє розв'язанню ними проблем емоціонального та соціально-комунікативного характеру, враховуючи особливості: реалістичну Я-концепцію, повагу до інших, емпатичне відношення до людей, терпимість до особливостей інших людей, схильність до

Взаємозв'язок навчального та технологічного модулів

Навчальний модуль	Технологічний модуль
Завдання: навчити вчителів орієнтуватися у світі сучасних професій, виявляти професійні інтереси та нахили в обдарованих дітей через інтерактивні методи і форми проведення занять	Завдання: сформувати навички створення творчих проектів діяльності з профільного навчання обдарованих дітей через використання інноваційних технологій
Збір інформації	Збір інформації
Вивчення результатів діяльності за робочою документацією	Вивчення досвіду роботи
Створення банку психологічного діагностичного інструментарію	Створення банку психолого-педагогічного інструментарію
Співбесіда із вчителями	Анкетування педагогічних працівників
Тестування педагогічних працівників	Аналіз анкетування
Аналіз тестування	Формування творчих груп
Формування навчальної групи	Планування роботи творчих груп
Створення програми навчання	Консультації
Індивідуальні консультації	Психолого-педагогічний консилиум
Навчальний семінар «Професія і творча особистість»	Проблемні методичні семінари «Допрофільне навчання та розвиток через проблемно-пошукову діяльність»
Методичний консилиум	Творчі звіти
	Науково-практична конференція

самоаналізу, терпимість до критики, готовність ділитися матеріалами та ідеями, наполегливість у виконанні завдання, незалежність у мисленні та поведінці, відсутність нетерпіння в очікуванні винагороди, змагальність, почуття гумору, чуйність до розв'язання моральних проблем, впевненість або невпевненість у власних силах і здібностях, внутрішня мотивація.

За допомогою розвивального та дослідницько-пошукового модулів створюються умови для самореалізації учнів різних типів обдарованості з одночасним розвитком ключових компетенцій у процесі проходження соціально-навчальних практик.

Виходячи з очікуваних результатів проектів у роботі з обдарованими дітьми, а саме: розвитку здібностей для засвоєння та побудови дитиною досвіду творчого життя, що виражається в моральних цінностях і творчій діяльності, спілкуванні, відносинах; підвищенні рівня соціальної компетенції учнів; створенні умов для самоактуалізації та самореалізації особистості як учня; розвитку ключових компетенцій, що сприяють успішному професійному самовизначенню, критеріями оцінки результативності проектів є: динаміка розвитку творчих об'єднань обдарованих дітей; динаміка участі обдарованих дітей у спеціалізованих та інтелектуально-творчих конкурсах, олімпіадах, змаганнях, роботі Малої академії наук тощо; успішність виступу на кваліфікаційних заходах, конкурсах, оглядах; динаміка участі вчителів та учнів у розробці та реалізації освітніх про-

ектів; професійне та життєве самовизначення обдарованих дітей після закінчення навчального закладу.

Таким чином, створюються умови для самореалізації обдарованих учнів різних типів обдарованості, з одночасним розвитком ключових компетенцій у процесі проходження соціальних і навчальних проектних практик.

Використані літературні джерела

1. Ананьев Т. Графическая беседа «Мой профессиональный выбор»: проективный метод на этапе предпрофильной ориентации [Текст] / Т. Ананьев // Школьный психолог. – 2009. – № 24.
2. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности: Учебное пособие для вузов [Текст] / В. А. Бодров. – М.: ПЕР СЭ, 2001.
3. Волочков А. Тест навчальної активності (НАШ-01) [Текст] / А. Волочков // Психолог. – 2005. – № 18.
4. Зеер Э. Ф., Павлова А. М., Садовникова Н. О. Профориентология: теория и практика [Текст] / Э. Зеер, А. М. Павлова, Н. О. Садовникова. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004.
5. Климов Е. А. Психология профессионала [Текст] / Е. А. Климов. – М.: Изд-во «Институт практической психологии». – Воронеж: МОДЭК, 1996.
6. Павлютенков Е. М. Профорієнтація учнів / Е. М. Павлютенков. – К., 1983. – 152 с.
7. Пряжников Н. П. Профессиональное и личностное самоопределение [Текст] / Н. П. Пряжников. – М.-Воронеж: МОДЭК, 1996.
8. Пособие для школьных психологов и педагогов [Текст]. – М.: Генезис, 2000.
9. Савченко М. Ю. Профорієнтація. Личностное развитие [Текст] / М. Ю. Савченко. – М.: ВАКО, 2008.
10. Чернявская А. П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации [Текст] / А. П. Чернявская. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001.
11. Чистякова С. Н. Педагогическое сопровождение самоопределения школьников: методическое пособие для профильной и профессиональной ориентации и профильного обучения школьников [Текст] / С. Н. Чистякова. – М.: Academia, 2007.
12. Фопель К. На пороге взрослой жизни: Психологическая работа с подростковыми и юношескими проблемами. Кн. 1: Ценности, цели и интересы. Школа и учеба. Работа и досуг [Текст] / К. Фопель. – М.: Генезис, 2008.